

MAROSVÁRI ATTILA

marosvari@vnet.hu

történész, levéltáros (MNL CSML Makói Levéltár)

Csanád vármegye idegen megszállásának diplomáciai háttere (1918–1919)

The Diplomatic Background to the Foreign Occupation
of Csanád County
(1918–1919)

ABSTRACT

In connection with the study of the military and political collapse of the Austro-Hungarian Monarchy at the end of the First World War, several authors have recently discussed in detail the issues raised by the status of the Banat, related Serbian and Romanian aspirations, and the movements of the French forces that occupied and held military control over the region, as well as analysing the French diplomatic steps behind these movements. The future fate of the Banat proved to be a serious source of conflict, with the possibility of armed clashes between the Serbs and the Romanians. The French wanted to prevent armed conflict between their allies with a north-south demarcation line separating the opposing parties and by occupying strategic points, such as Szeged and Arad, until the peace conference decided on the final status of the area. In theory, the line between Szeged and Arad, practically the route of the River Mureş, marked the northern border of the area in question. However, it is not widely known that the Serbs, in competition with the Romanians, claimed not only the area to the south of the Mureş, but also the areas of southern Csanád to the north of the river, right up to Mezőhegyes, and to this end, military action was taken and diplomatic efforts were made at the Paris Peace Conference in March 1919. All this inevitably concealed the possibility of a Serbian-Romanian armed conflict over the possession of this territory, which required the repeated intervention of the French and which was embodied by the French military occupation of Makó, the seat of Csanád county, for almost two months from 27 April to 16 June 1919. This was followed by the Romanian military occupation, which lasted for a good nine months. Our study seeks to review the background and

steps of this process, which have not been sufficiently elucidated in the historical literature to date.

KEYWORDS

World War I, Banat, Csanád County, Makó, 1918–1919, French military occupation, Serbian military occupation, Romanian military occupation

DOI 10.14232/belv.2022.1.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.1.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Marosvári Attila (2022): Csanád vármegye idegen megszállásának diplomáciai háttere (1918–1919). *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 1. 107–129. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai és politikai összeomlása 1918 őszére gyökeresen új helyzetet teremtett Magyarország számára is. Habár a Monarchia 1918. november 3-án Padovában fegyverszünetet kötött, mindez nem akadályozta a Balkán felől északra törő franciákat és szerb szövetségeseiket abban, hogy folytassák az előnyomulásukat, aminek köszönhetően mind nagyobb magyarországi területre terjesztették ki fennhatóságukat. A katonai műveletekhez hamarosan csatlakoztak a románok is, akik ugyan a padovai békekötés időpontjában nem álltak hadban, de kihasználva a vissza nem térő alkalmat s felrúgva az 1918. május 7-én a központi hatalmakkal megkötött bukaresti békeszerződést, 1918. november 10-én hadat üzentek Németországnak, ezzel ismét hadban álló félként jelentek meg a hadszíntéren. Mind a szerbek, mind a románok előtt egyetlen cél lebegett: minél nagyobb területet kívántak megszerezni a történeti Magyarország testéből, mely katonai foglalásait a világháborút lezáró békekonferencián akartak érvényesíteni. A szerb és a román területi aspirációk óhatatlanul egymásnak feszültek, s az ütközőpontot kétségtelenül a Bánság területi hovatartozásának kérdése jelentette. A szerbek és románok konfliktusa azonban nem korlátozódott csupán az egykori Temesi Bánság területére, annak hatása távolabbra is kisugárzott, így például a Marostól északra eső területekre, különös tekintettel a szomszédos Csanád vármegyére.

Csanád vármegye ekkori speciális helyzetét eddig érdemben még nem tekintette át a történeti kutatás. Az a szakirodalomból is tudható, hogy Makó – a Marostól északra eső területek sorsát illetően teljesen rendhagyó módon – mintegy két hónapon keresztül francia megszállás alatt állt, s arra is van utalás, hogy rövid időre megjelentek a térségben a szerbek is, de átfogóan, a szerb–román területi vita kontextusából tekintve e kérdést még nem vizsgálta senki. A Makó francia és román megszállásáról többször publikáló Halmágyi Pál írásai ezeket az összefüggéseket nem világítják meg.¹ Érdemes ezért röviden áttekinteni, mi, miért és hogyan történt Csanád vármegye vonatkozásában azt megelőzően, hogy a franciák makói kivonulását követően a megye teljes területe román megszállás alá került. Tanulmányunk e kérdéskört kívánja alaposabban körbejárni.

SZERB ÉS FRANCIA MEGSZÁLLÁS

Csanád vármegye első világháború utáni idegen megszállásának ügyét a kelet-magyarországi román aspirációkon túl Dél-Magyarország és ezen belül a Bánság hovatartozásának kérdésében egymásnak feszülő szerbek és románok diplomáciai és katonai erőfeszítései határozták meg. A korábbi háborús vereséget követően a hadszíntérre csak 1918. november 10-én visszatérő románok az 1916. augusztus 16-án az antant hatalmakkal megkötött bukaresti titkos szerződés alapján tartottak igényt a Bánság teljes területére,² míg a szerbek meglehetősen rapid módszert választottak érdekeik érvényesítésére, s kihasználva az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása nyomán keletkezett zűrzavaros viszonyok közötti helyzeti előnyüket, 1918. december 15-ig az Arad–Lugos–Karánsebes–Mehadia–Orsova vonalig megszállták a terület túlnyomó részét, sőt mi több, november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés egyebek mellett kimondta az egész Bánság csatlakozását a Szerb Királyság területéhez. A nyilvánvalóan konfrontatív helyzetet és akár román-szerb háborúval is fenyegető konfliktust a franciák próbálták feloldani azzal, hogy 1918. december 22-én (majd 24-én módosítva) egy demilitarizált övezetet jelöltek ki az egymásnak feszülő felek között, hogy ezzel a Bánság kérdését a „terepről” a párizsi békerendezés tárgyalóasztalaira helyezték át.³ Az 1918. december 22-én kijelölt szerb–román ütközőzóna határa keleten az Orsova–Lugos–Lippa, míg nyugaton az Apátfalva–Pancsova vonal volt. Ez egyben azt jelentette, hogy a szerbek által megszállt terület átnyúlt volna a Maroson, hiszen a nyugati elválasztó vonal északi határpontja a Csanád megyei Apátfalva lett volna. Nyilván ennek felismeréséből fakadt, hogy két nap múlva új demarkációs vonalat jelölt ki a szövetséges

¹ HALMÁGYI 1984. 299–308., 1985. 321–343., 2002. 515–546., 2021. 55–66.

² A szerződést közli: ROMSICS 2000. 36–37. A szerződés szövege egyébként 1919 elején megjelent a korabeli napilapokban is: Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Újság*, 1919. február 11., 2.; Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Független Újság*, 1919. február 11., 2.

³ A témáról lásd részletesen: BOTLIK 2009. 12–15.; GULYÁS 2016. 14–17., 2018 150–205.; SUBA 2018. 170–176.; BENE 2021. 13–17. A román és szerb területi követeléseket lásd ÁDÁM – ORMOS 1999. 95–108. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága Ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. I. melléklet. A román küldöttség által beterjesztett memorandum.; II. melléklet. A szerb-horvát-szlovén küldöttség által a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság követeléseinek ügyében benyújtott memorandum.; III. melléklet. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és a Román Királyság közötti határvonal. Az 1918. november közepe és 1919. január vége közötti folyamatokról jó áttekintésként lásd Paul de Lobit tábornoknak, a francia keleti hadsereg parancsnokának 1919. február 1-jei jelentését. ÁDÁM – ORMOS 1999. 92–95.

hadseregek főparancsnoka, amely a keleti határvonalat nem változtatta meg, ellenben a nyugati határvonal északi pontját Apátfalváról áthelyezte a Maros déli oldalán lévő Szerbcsanádra. Ezzel együtt a demilitarizált övezet addig északról délre egyenes vonalban húzódó nyugati határát némileg szintén módosította, így az átkerült a Szerbcsanád–Besenyő(= Óbesenyő)–Bánátkomlós(= Nagykomlós)–Hatzfeld(= Zsombolya) vonalra azzal, hogy „a déli határ nincs kijelölve”.⁴

A demilitarizált övezet gyakorlatilag azt jelentette, hogy a szerbeket és a románokat elváltató zónát a franciák a fennhatóságuk alá vonták. A hadügyminiszteri posztot is betöltő Georges Clemenceau miniszterelnök 1918. december 20-i utasítása szerint „*Ami a Magyarországon és a Bánságban található vitatott pontokat illeti, azokat [Franchet] d’Espèrey tábornok parancsára az ő vezénylete alá tartozó francia csapatok fogják megszállni.*”⁵ A francia csapatok mindemellett – az 1918. november 13-án a Károlyi-kormányval aláírt belgrádi katonai konvenció alapján – egyéb stratégiai pontokat is megszálltak, többek között 1918. december 30-án Szegedet és Aradot is, ezzel északról lehatárolva a Bánságért folyó küzdelem harci terepét. A Budapest felé stratégiai jelentőségű hídfőállást biztosító Szeged azért is fontos volt a franciáknak, mert „*innét léphettek fel egyensúlyozók gyanánt a szerbek és románok között, kiknek viszonya a szövetségi állapotok dacára a Bánságon való osztozkodás kérdése miatt nagyon feszültté vált.*”⁶ Ugyanakkor térségünket érintően a szerbek november végéig birtokba vették a Marostól délre eső torontáli területeket (Szőregen 1918. november 6-án, Küebkházán november 7-én, Deszken, Újszentivánon és Ószentivánon november 21-én, míg Kiszomboron, Klárafalván és Ferencszálláson november 30-án szűnt meg a magyar közigazgatás⁷), míg a románok 1919. május közepére – több ütemben – megszállták a Tiszától keletre, a Marostól pedig északra eső országrészeket, kivéve Makót és a Maros jobb parti sávját, Nagylakkal bezárólag. Annak érdekében ugyanis, hogy az esetleges itteni, a szerbek és a románok közötti konfrontációt megakadályozzák, április 27-én a franciák Szeged után – mint újabb stratégiai pontot – ellenőrzésük alá vonták a csanádi megyeszékhelyet és Nagylakot, majd néhány nap múlva a Maros-hídja miatt kiemelt fontosságú Apátfalvát.⁸

Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján már 1919. március 26-án megjelent Makón egy 54 francia katonából és 7 tisztből álló, 16 gépkocsiban utazó konvoj, akiket az ottani vörösörök lefegyvereztek, őrizetbe vettek, majd – miután a fegyvereket és gépkocsikat elkobozták – vonaton továbbszállítottak Békéscsabára.⁹ Noha a konvoj úticélja a forrás alapján azonosíthatatlan (véltetően Szegedről Aradra tartottak), az egészen biztosra vehető, hogy akkor még nem a város birtokba vétele miatt érkeztek Makóra. Minden bizonnyal ennek az akciónak a későbbi megtorlásával függött össze a 26 éves makói Sziber István elítélése,

⁴ ÁDÁM – ORMOS 1999. 93. Paul de Lobit tábornoknak, a francia keleti hadsereg parancsnokának jelentése, 1919. február 1.

⁵ Lásd Uo. 362. Ferdinand Foch tábornok jelentése az 1818-1919. évi erdélyi eseményekről, 1923. június 20.

⁶ TONELLI 1939. 10. Lásd még NAGY 2019a. 129. és 132., 2019b. 15.

⁷ MNL CSML ML, IV.455.b. 4176/1928. A Torontáli járás főszolgabírójának jelentése, 1928. március 1.

⁸ ÁDÁM – ORMOS 1999. 281–282. De Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.; ABLONCZY 2020. 140.; ORMOS 2009. 89.; MNL CSML ML, IV.408.b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró fölterjesztése Hervay István alispánhoz, 1920. április 9.; Uo. V.102.c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

⁹ GÁBOR – HAJDU – SZABÓ 1959. 46–47. A vidéki sajtóosztály jelentései a francia katonák lefegyverzéséről Makón, 1919. március 27.; TAMASI 1969. 90.

akit a francia haditörvényszék ítélete nyomán Új-Kaledóniába deportáltak, és aki 1925 szeptemberében még bizonyosan a büntetését töltötte a francia gyarmat fővárosában, Nouméa-ban.¹⁰

Arra, hogy április 27-án a franciák Makó megszállása mellett döntöttek, abban a lélektani pillanatban jó okuk volt. Makót az előretörő román csapatok támadásától tartva az április 26-ról 27-re virradó éjszaka sietve ürítették ki a tanácsköztársasághoz hű erők. Mások mellett a meglinccselt Vásárhelyi Kálmán hadügyi népbiztos halálának megtorlása miatt 26-án késő este Makóra érkező Anocscai (azaz Tóth Béla)-féle terrorista különítmény tagjai túszoikat ejtve, illetve az itteni pénzügyintézetekben, közpénztárakban és ékszerészeknél összeszedett értékekkel fölpackolva 27-én kora délelőtt hagyták el a várost,¹¹ mely így fegyveres védelem nélkül maradt. Ezt kihasználva, a vörösök helyére még aznap Kiszombor felől – a demarkációs vonalnak tekintett Maroson átkelve – szerbek nyomultak be Makóra, sőt ugyanezen a napon behatoltak Nagylakra is.¹² „Április 27-én reggel a túszoikat magukkal véve, a városi és a megyei direktórium – a Vörös Gárdával – két vonattal Hódmezővásárhely irányába elutazott (délelőtt 10 óra tájt). Nyomban jött egy szerb csapat [Kis]Zombor felől és üldözőbe vette a vonatot. A vonat Hódmezővásárhely–Szentés felé elmenekült.” – jegyezte föl az eseményeket testközelből követő Demkó-Belánszky Pál m. kir. közjegyző a naplójába.¹³

A szerbektől mindazonáltal nem állt távol, hogy a Marostól északra is kiterjesszék befolyásukat, 1918. december közepén egyszer már megjelentek Nagylakon és rövid ideig (öt napig) megszállták a települést.¹⁴ A *Délmagyarország* című napilap beszámolója szerint „az érthetetlen eljárás nagylaki szerb családok intervenciójára történt, akik megkérték a szerb megszálló csapatok főparancsnokságát, hogy a személy- és vagyonbiztonság szempontjából csapatokat küldjenek Nagylakra.”¹⁵ A lap szerint egy hatvanfős katonai egység vett részt a műveletben. Hasonlóképpen interpretálta a történeteket Petrovics György makói polgármester is.¹⁶ Mivel Nagylakon alig éltek szerbek, ellenben az itteni többségi szlovákok ebben az időben kifejezetten a szerbek irányába orientálódtak,¹⁷ nem zárjuk ki, hogy nem (csak) a helyi szerbek, hanem éppen ők kezdeményezték a szerb csapatok behívását. Erre utal a Csanád vármegyei alispán egy 1918. december 11-i keltezésű távirata, amelyben arról tájékoztatta a hadügyminisztert, hogy „a nagylaki tótok egy jelentéktelen töredéke Hodzsa Milánhoz [volt magyar országgyűlési képviselő, ebben az időben a Cseh-szlovák Köztársaság budapesti követe – M. A.] táviratot küldött, kérve Nagylak községnek szerb csapatoktól való megszállását, azon ürüggyel, hogy Nagylakon [a]

¹⁰ MNL CSML ML, IV.455.b. 17659/1925. A makói polgármester jelentése a francia megszálló csapatok haditörvényszéke által elítéltekről, 1925. szeptember 19.

¹¹ TARNAY 1929. 74–78.

¹² MNL CSML ML, IV.401.b. 103/1920. Sümeghy Dezső, a rendőri karhatalom parancsnoka jelentése, 1920. április 7.; PETROVICS 1921. 93.; Hivatalos jelentések a frontról. *Népszava*, 1919. április 29., 3.; Makót és Nagylakot megszállották a szerbek. *Friss Újság*, 1919. április 29., 1. és 3.; TARNAWA 1997. 5.

¹³ DEMKÓ-BELÁNSZKY 2018. 72.

¹⁴ Csanádmegeye a múlt hóban. A közigazgatási bizottság ülése. *Makói Független Újság*, 1919. január 9., 1–2.; A szerbek átlépték a Marost. *Az Est*, 1918. december 21., 6.; A szerbek Nagylakon. *Népszava*, 1918. december 21., 4.; Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Népszava*, 1918. december 28., 3.; Nagylakról kivonultak a szerbek. *Buda-pesti Hírlap*, 1918. december 28., 6., Tengerész-nemzetörök segítségével védi a kormány a vidéki élelmiszer-készleteket. *Magyarország*, 1919. február 25., 7.

¹⁵ Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Délmagyarország*, 1918. december 25., 11.

¹⁶ PETROVICS 1921. 69.

¹⁷ KUKUCSKA 2018. 162.

tótok testi épsége és vagyona veszélyeztetve van.”¹⁸ Ez a „*jelentéktelen töredék*” egyébként a nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács volt, melynek 1918. november 28-án kelt memoranduma eljutott a szerbekhez, s nyilván nagyban befolyásolta a további diplomáciai lépéseiket.¹⁹

Egyes sajtóhírek szerint a szerbek 1919. április közepén Makóra is betörték, de aztán sietve elhagyták a várost. A Pesti Napló 1919. április 15-i száma szerint „*A szerbek [...] nemcsak Újszeged alól vonták el csapataikat, hanem Makót is kiűrtették és rendetlen tömegekben sietve vonultak vissza a Maros mentén Szőregtől Deszken át Újzomboron [sic! valójában Kiszomboron – M. A.] át Ócsanádig húzódó vonalon is.*”²⁰ Habár a fenti híradás nem felelt meg a valóságnak, a szerbek betörésével kapcsolatos hasonló rémhírek már márciustól rendszeresen szárnyra kaptak Makón is,²¹ ami jól mutatta, hogy pontosan nem is lehetett tudni, hol, mikor és mi történik a megszállt területeken folyó katonai műveletek során. Mindez alkalmat nyújtott arra, hogy a szóbeszéd útján terjedő híresztelések „valósággá” konvertálódjanak. Mindenesetre tény, hogy a szerbek 1919. április 27-ét megelőzően nem jártak Makón, miként a megszállásuk alatt tartott torontáli községek sem űrtették ki. Viszont tagadhatatlan, hogy Makón már 1919. március végétől számoltak azzal, hogy a szerbek Kiszombor felől be fognak törni a városba, amit az ottani hídőrség megerősítésével kívántak megakadályozni.²²

Mindez jól jelezte, hogy a szerbek Maroson túli aspirációit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. S hogy az ebbéli félelmek nem voltak megalapozatlanok, mi sem bizonyítja jobban, mint az a korábbi rémhírekkel ellentétben április 27-én immáron valóban végrehajtott akciójuk, amikor kihasználva azt a vissza nem térő alkalmat, hogy a bolsevizmus elleni harc ürügyén az ország belseje felé nyomuló román erők az Oroszáza–Szarvas–Gyoma főcsapásirányban törtek előre, s ide még nem tudtak csapatokat összpontosítani, megszállták a menekülő kommunisták által elhagyott Makót, valamint – 1918. decembere után másodjára – a számukra stratégiai jelentőségű Nagylakot is.²³

Habár a Makóra érkező szerb egységek nagyjából egy hetet tartózkodtak a városban, a jelenlétüket azonban mégsem tekinthetjük a klasszikus értelemben vett megszállásnak, ugyanis még aznap, tehát április 27-én délután egy főhadnagy parancsnokságával megjelent itt egy francia (marokkói szpáhi) alakulat is,²⁴ és tekintettel arra, hogy a szerb csapatok elméletileg a franciák alárendeltségébe tartoztak, a francia jelenlét egyben azt is jelentette, hogy Makó e nappal francia fennhatóság alá került, még akkor is, ha minden bizonnyal a szerbek erről nem így gondolkodtak. Ezt jól mutatja Petar Pešić tábornoknak, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Békeküldöttsége Katonai Missziója vezetőjének 1919. június 14-én kelt, a békeküldöttség elnökének tett javaslata, miszerint „*mindaddig, amíg a magyarok nem teljesítik a békeszerződésben foglaltakat*”,

¹⁸ MNL CSML ML, IV.408.b. 25614/1918. Távirat a nagylaki tótok ügyében, 1918. december 11.

¹⁹ A memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57-59.

²⁰ A szerbek kiűrtették Makót. *Pesti Napló*, 1919. április 15., 3.; A szerbek elvonulnak a Maros mentéről. *Friss Újság*, 1919. április 15., 3

²¹ Rémhírek Makón. *Makói Független Újság*, 1919. március 23., 2.

²² MARJANUCZ 2020. 38.

²³ MNL CSML ML, XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; A románok folytatják előnyomulásukat. *Délmagyarország*, 1919. május 3., 3.

²⁴ A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatás ügymenetéről az 1919-ik év öt első hónapjában. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1919. június 26., 253. MNL CSML ML, IV.401.b. 103/1920. Sümeghy Dezső, a rendőri karhatalom parancsnoka jelentése, 1920. április 7.

a szerbeknek egyebek között joguk van „A Bánátban: Makót, Csanádot és Hódmezővásárhelyt” katonailag megszállniuk.²⁵ Mindenesetre a szerbek nagy valószínűséggel csak május 3-án hagyták el Makót, azon a napon, amikor megérkeztek a Maros túlsópartján fekvő Kiszomborról a Paul Foriel-Destezet alezredes alárendeltségébe tartozó 210. gyalogezred katonái Maurice Rousseau őrnagy vezetésével, akik ezt követően másfél hónapig ellátták a makói helyőrség irányítását.²⁶ A franciák megjelenése visszavonulásra készítette a szerbeket Nagylakról is.

Érdekes e helyütt megemlítenünk, hogy a szerbek makói jelenlétének időtartamát illetően a források egymásnak ellentmondóak. Petrovics György polgármester szerint a szerbek csak egy napig tartották megszállva a várost, illetve április 29-én hagyták el Makót, míg Tarnay Ivor helyettes alispán május 1-től tartotta számon a francia megszállást, szerinte tehát a szerbek három napig voltak Makón.²⁷ Halmágyi Pál Petrovics nyomán április 29-ét nevezte meg a szerbek kivonulása napjának.²⁸ A valóság ezzel szemben az, hogy május 2-án a szerb helyőrség (vagy annak egy része) még egészen biztosan Makón volt, s nem tűnt úgy, mintha távozni akarnának a városból. Ennek egyértelmű bizonyítéka egy 1919. május 2-i keltezésű nyomdai megrendelő, amelyben Makó Város Gazdasági Hivatala a szerb megszálló katonai parancsnokság utasítására 4 darab „*Helyparancsnokság*” feliratú nyomtatvány elkészítését rendelte meg az egyik makói nyomdától.²⁹ Mivel ezt követően nincs nyoma a szerbek jelenlétének Makón, feltételezzük, hogy felsőbb utasításra, a Rousseau őrnagy által vezetett francia egységek bevonulásával párhuzamosan hagyták el a várost, szinkronban de Lobit tábornok 1919. április 28-i parancsával.³⁰ Május 3-án tette egyébként a szerbek távozását Bárány Ferenc is, bár ő úgy fogalmazott, hogy a szerbeket e napon váltották fel a franciák, ami annyiban nem igaz, hogy egy kisebb francia egység már április 27-től a városban állomásozott.³¹

A franciák mindenesetre a szerbek április 27-i makói bevonulására gyorsan és határozottan reagáltak, mivel a Maros jobb parti településeinek esetleges szerb megszállása nem várt konfliktusokat generált volna az érdekeik védelme miatt nyilvánvalóan a konfrontációt is felvállaló románokkal. Az akkor a román békedelegáció elnökeként Párizsban tartózkodó Ion I. C. Brătianu miniszterelnök ugyanis 1919. április 25-én „*rendkívül sürgős*” táviratban szólította fel az őt távollétében helyettesítő Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnököt Debrecen mellett a Maros jobb partjának a folyó torkolatáig terjedő haladéktalan elfoglalására, ami gyakorlatilag Csanád vármegye teljes megszállását jelentette. Brătianu ehhez még hozzátette: „*ha a hadi helyzet lehetővé teszi, nem szabad visszariadni a Tiszaig való előrenyomulástól sem.*”³² Az esetleges

²⁵ HORNYÁK 2021. 128.

²⁶ A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első négy hónapjában. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1919. május 31., 179.

²⁷ MNL CSML ML, XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; PETROVICS 1921. 93.; A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 47.

²⁸ HALMÁGYI 2002. 515., 2021. 57.

²⁹ MNL CSML ML, V.72.c. 10369/1919. Megrendelés, 1919. május 2.

³⁰ ÁDÁM – ORMOS 1999. 282. De Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

³¹ BÁRÁNY 1977. 8.

³² A dokumentumot közli: L. BALOGH 2020. 153. Habár a román csapatok a Tisza vonalát gyorsan elérték, a Maros-torkolat elfoglalására irányuló miniszterelnöki utasítást a Maroson átlépő és a jobb parti sávot megszálló franciák előnyomulása miatt ekkor még nem tudták végrehajtani.

Maroson túli szerb-román összeütközést megelőzendő a szegedi francia katonai parancsnokság úgy döntött, hogy visszaparancsolja a szerbeket, és kiterjeszti a francia fennhatóságot Makóra és Nagylakig terjedően a Maros északi sávjára, sőt 1919. május 5-én a Marostól délre eső, 1918. november 29. óta szerb megszállás alá tartozó Kiszombort is a saját ellenőrzésük alá vonták, mely a szerbek onnani – átmeneti – távozásával járt együtt.³³ Ez utóbbi lépés célja feltételezhetően a Makót megszállás alá vonó francia csapatok logisztikai összeköttetését biztosító Maros-híd fölötti stabil és kiszámítható felügyelet biztosítása volt. A francia hadvezetés döntése a szerb megszállási zónához tartozó torontáli települések közül csakis Kiszomborra vonatkozott, nem igaz tehát az a szakirodalomban olvasható állítás, miszerint Makó francia megszállásával párhuzamosan az ún. torontáli háromszöget kiürítették és az itteni községeket „*egyöntetűen*” francia megszállás alá vonták.³⁴ Ezt Paul de Lobit tábornoknak, a magyarországi francia hadsereg parancsnokának a Szegedet megszállva tartó 76. francia gyalogos hadosztály parancsnokához, Charpy tábornokhoz 1919. április 28-án küldött távirata teljes egyértelműséggel cáfolja: „*Annak érdekében, hogy szövetségeseinkkel [ti. a szerbekkel – M. A.] minden sűrűlődást elkerüljünk, Ön [ti. Charpy tábornok – M. A.] a szerb parancsnoksággal történt egyezményre hivatkozhat, amely – Kiszombort kizárva – a szerb megszállást a Maros vonalára korlátozza.*”³⁵ Nincs jele ennek a helytörténeti irodalomban sem.³⁶ Ebben mindössze egyetlen kivétel volt, Szőreg, ahonnan általunk ismeretlen okból már április 15-én, tehát a de Lobit-féle parancs kiadását két héttel megelőzve kivonultak a szerbek, s ide csak decemberben tértek vissza, addig a község francia megszállás alatt állt.³⁷ Feltételezésünk szerint a logisztikai szempontból stratégiai jelentőségű szőregi vasúti csomópont (a Budapest–Szeged–Temesvár–Orsova, valamint a Szeged–Makó–Mezőhegyes–Arad vonal) felügyelete miatt tartották fontosnak a franciák, hogy ellenőrzésük alatt tartsák a községet mindaddig, amíg a párizsi békerendezés képlékenysége azt indokoltta tette.

Egy pillanatig úgy tűnt, hogy a franciák fontolóra vették Hódmezővásárhely megszállását is, ahová április 28-án Földeákon keresztül egy marokkói szpáhikból álló kisebb lovasegység vonult be,³⁸ de miután még aznap visszarendelték őket Makóra, nyilvánvalóvá vált, hogy gyorsan letettek erről az elképzelésről, ami azt is jelentette, hogy a legszükségesebbnél nem kívánják szélesebbre tolni a szerbeket és a románokat a Marostól északra elválasztó semleges zóna határait. Erős túlzás ezért az a szakirodalomban fellelhető állítás, miszerint a franciák – még ha rövid időre is – megszállták Hódmezővásárhelyet, valójában inkább csak egy feldeítő akcióról lehetett szó a visszavonuló vörös terroristák által kiürített városban, a megszálláshoz elengedhetetlen katonai műveletekről semmiképpen. Még azzal együtt sem, hogy a Hadügyi Népbiztosság Hadműveleti Osztályának 1919. május 1-jei összefoglaló helyzetjelentése

³³ MÉSZÁROS – SCHWARCZ 1929. 330.; KISS 1940. 117.; HALMÁGYI 2008. 343. és 346.

³⁴ HALMÁGYI 2008. 347., 2016. 49.

³⁵ ÁDÁM – ORMOS 1999. 282. De Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

³⁶ Kűbekháza: JUHÁSZ 1944. 24.; Deszk: HEGYI – SZÉKELY 1984. 216–221.; Újszentiván: VECSEKNYÉS 2006. 327–336. Újszeged ezekhez képest annyiban tért el, hogy ott a szerbek mellett 1919. március vége és október eleje között francia alakulatok is állomásoztak, azonban két naptól eltekintve a szerb megszálló csapatok és hatóságok ez idő alatt is folyamatosan jelen voltak. Lásd: HORVÁTH 1927. 96–97.

³⁷ HEGYI – SZÉKELY 1977. 172.

³⁸ LÁSZLÓ 1924. 53.; FÖLDVÁRI 2004. 7–8.; MAKÓ 2011. 139.

szerint „*A Hódmezővásárhelyen át előnyomuló francia szpáhik elérték a Tiszát.*”³⁹ László Jenő általunk is hivatkozott 1924-es munkája pontosan rögzíti, mi történt a „megszállás” délutánján Hódmezővásárhelyen.⁴⁰ Földeákon viszont talán egy-két napot maradhattak a franciák, ezt pontosan nem tudjuk. Ami tény, hogy a település április legvégén már biztosan román megszállás alatt állt.⁴¹ Mindazonáltal fontos adalék, hogy az április végi román megszállás ellenére a földeáki előjáróság még május 6-án is a makói francia térparancsnoksághoz terjesztett be kérelmet, ami arra utal, hogy a román közigazgatás május első felében még egyáltalán nem épült ki a térségben.⁴²

Érdeemes itt közbevetőleg megemlítenünk, hogy a szerbek, annak ellenére, hogy a békekonferenciához beterveztett területi követeléseik között nem szerepeltették a Marostól északra eső területekre vonatkozó igényeiket,⁴³ igen tudatosan készültek arra, hogy területekhez jussanak a Maros jobb partján, megszerezve ezzel a folyó torkolatvidéke fölötti teljes ellenőrzést (a déli, balparti oldal 1918. november vége óta az ő megszállásuk alatt állt). Azt, hogy a katonai akcióik nem futó próbálkozások voltak az esetleges területszerzésre, hanem egy jól átgondolt stratégia részletei, jól mutatja az a lépésük is, hogy 1919. március közepén André Tardieu-hoz, a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága elnökéhez fordultak egy memorandummal, amelyben ahhoz kértek felhatalmazást, hogy „*szerb csapatok foglalhassák el azonnal a mezőhegyesi magyar állami birtokot*”, azaz az ottani ménesbirtokot. Habár a bizottság megállapította, hogy „*a gazdaság [ti. a ménesbirtok – M. A.] a szerbek által követelt övezeten kívül esik*”, mégsem erre hivatkozással, hanem illetékesség hiányában utasította vissza a kérést.⁴⁴ Szinte biztosra vehető, hogy a szerbeket e kérés megfogalmazásában a Nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács 1918. november 28-i memoranduma inspirálta, amelyben a Pécska–Tótkomlós–Magyarcsanád által határolt és a Marostól északra eső háromszöget – ennek része volt Mezőhegyes is – „*tisztán szlovák vidéknek*” állították be, „*amelyet ma is többségében szlávok, pontosabban szlovákok laknak*”, s melyben azt kérték a „*a dicső Szerb Nemzeti Bizottságtól*”, hogy „*szíveskedjék kiállni értünk és fellépni annak érdekében, hogy az említett vidékünket a Jugoszláviával való egyesülés céljából megszállja a katonaságuk, és feltétel nélkül Jugoszláviához csatolják.*”⁴⁵ Mint a további események jelzik, a szerbeknek ilyen felhatalmazást sem akkor, sem a későbbiekben sem sikerült szerezniük, a térségben tett katonai lépéseik ezért egyfajta partizánakcióknak tekinthetők csupán, de arra kétségtelenül alkalmasak voltak, hogy rávegyék a franciákat egy néhány hétig Makó megszállásában testet öltő jelenlétre Csanád vármegyében, ami egyébként eredetileg nem is állt szándékukban.

A francia hadvezetés álláspontja, mint hamar kiderült, igencsak tartózkodónak bizonyult a Marostól északra eső magyar területeken esetlegesen végrehajtott katonai műveleteik kapcsán.

³⁹ GÁBOR – HAJDU – SZABÓ 1959. 354.

⁴⁰ LÁSZLÓ 1924. 53.

⁴¹ MNL CSML ML, V.105.b. 695/1920. Kérdőív az ellenséges megszállás okozta károkról, dátum nélkül.

⁴² MNL CSML ML, V.105.b. 1336/1919. A földeáki földnélküli lótulajdonosok kérelme, 1919. május 6.

⁴³ ÁDÁM – ORMOS 1999. 104–109. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. II. melléklet. A szerb–horvát–szlovén küldöttség által a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság követeléseinek ügyében benyújtott memorandum, továbbá III. melléklet. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és a Román Királyság közötti határvonal.

⁴⁴ Uo. 200. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. március 13.

⁴⁵ A memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57–59.

Ezt Paul de Lobit tábornoknak, a magyarországi francia hadsereg parancsnokának egy 1919. április 28-i keltezésű és Charles Antoine Charpy tábornokhoz, a Szegedet megszállva tartó 76. gyaloghadosztály parancsnokához írt távirata egyértelműen alá is támasztja, amennyiben kijelentette: „*a hadsereg azt a parancsot kapta, hogy további intézkedésig szigorúan védekező magatartást tanúsítson. Több fölállított egység nem küldendő a Marostól északra.*”⁴⁶ Ebben azonban a kivétel néhány hétig Makó, valamint mindössze pár napig Apátfalva és Nagylak volt,⁴⁷ melyek közül a „hivatalos fölhatalmazás” elvben csak Makó megszállását tette volna lehetővé, a másik két települését nem. „*Tekintve, hogy Makó megszállása – ami számtalan előnnyel jár – befejezett tény, engedélyezem, hogy továbbra is Makón állomásozzon, ám a helyőrség kizárólag francia erőkől állhat.*” – adta ki a további utasítást de Lobit tábornok beosztottjának, Charpy tábornoknak, ami azért nem akadályozta meg Charpy alárendeltjét, a Kiszomboron állomásozó Paul Foriel-Destezet alezredest,⁴⁸ a 210. gyalogezred parancsnokát abban, hogy az ellenőrzését Makó mellett május közepén bő egy hétre a szomszédos Apátfalvára is kiterjessze.⁴⁹ A francia csapatok gyors kivonása a valóban engedély nélkül megszállt Apátfalváról, valamint a csak jelképesen birtokba vett és aztán a románoknak hamar átengedett Nagylakról nemcsak a „rend” helyreállítását jelezte, hanem azt is, hogy a franciák teljes egészében lemondtak a Maros északi partjának ellenőrzéséről.

Paul de Lobit tábornok Charpy tábornokhoz küldött táviratának a praktikus intézkedéseken túl volt azonban egy mélyebb, komplexebb üzenete is, amely a francia diplomácia és hadvezetés akkorra már kiforrott álláspontját tükrözte vissza. Mégpedig azt, hogy a franciák a Marostól északra lévő területeket gyakorlatilag teljes egészében átengedték a román hatalmi aspirációknak, lemondva ezzel arról, hogy közvetlenül részt vállaljanak akár az 1919. március 20-i Vix-jegyzékben meghatározott demilitarizált övezet érvényesítésében, akár egy esetleges ottani újabb semleges övezet létrehozásában. Ehhez egyébként a franciák a térségben elégséges fegyveres erővel nem is rendelkeztek.⁵⁰ Akaratuk ezért mindössze arra terjedt ki, hogy „*a szerb megszállást a Maros vonalára korlátozzák,*”⁵¹ ugyanakkor a féken tartott szerbekkel szemben a románok teljesen szabad kezet kaptak tőlük arra, hogy az általuk megszállt magyar területek felett a belátásuk szerint rendelkezzenek.

⁴⁶ ÁDÁM – ORMOS 1999. 281–282. Paul de Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

⁴⁷ MNL CSML ML, IV.408.b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró fölterjesztése Hervay István alispánhoz, 1920. április 9.; Uo. V.102.c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.; Uo. V.111. 852/1921. Kérdőív az ellenséges megszállás okozta károkról, dátum nélkül.

⁴⁸ A makói forrásokban és így a helytörténeti irodalomban konzekvensen Destezet-ként szerepel a neve, holott az valójában Foriel-Destezet volt. Lásd *Historique du 210e d’Infanterie*. 1922. 32.

⁴⁹ ÁDÁM – ORMOS 1999. 281–282. Paul de Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28. Apátfalva francia megszállásának időtartamára két – sajnos eltérő – adatunk is van. Lukács Béla községi jegyző szerint 1919. május 5. és 11. között, míg Benó József plébános szerint május 7. és 19. között állomásoztak francia egységek a faluban, a tényleges román megszállásra ezt követően került sor. MNL CSML ML, IV.408.b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró fölterjesztése Hervay István alispánhoz, 1920. április 9.; Uo. V.102.c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3. A község történetéről könyvet publikáló Tóth Ferenc Lukács adatát vette át. TÓTH 2000. 32.

⁵⁰ BENE 2020. 145., 2021. 16–17.

⁵¹ ÁDÁM – ORMOS 1999. 282. Paul de Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

Az egyetlen kivétel ebben tehát átmeneti jelleggel Makó volt, amely 1919. április 27. és de jure június 15., de facto június 16. között, tehát bő másfél hónapig állt francia fennhatóság alatt. A különbséget abból adódott, hogy a megyei és városi eljárások közbenjárására Foriel-Destezet alezredes – saját hatáskörben döntést hozva – egy 30 fős szakasz visszatartásával két nappal meghosszabbította a francia csapatok kivonását Makóról, s e szakasz csak június 16-án hagyta el a várost. A románok így csak június 17-én reggel vették át a megyeszékhely feletti hatalmat.⁵² Ez a megszállás nyilvánvalóan eszköz volt a románok és szerbek közötti konfliktusok minimalizálására, hiszen a cél továbbra is az volt, hogy a két szövetséges állam területi vitáját a párizsi békekonferencia tárgyalóasztalainál oldják meg. 1919 tavasz végére gyakorlatilag lezajlottak azok a – zömmel szakbizottsági – tárgyalások, melyek Magyarország többé-kevésbé végleges határát kijelölték, és amelyek pontot tettek a szerbek és a románok közötti villongásokra is, hiszen Erdély határainak kijelölése után március 18-án a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága jegyzőkönyvbe foglalta a Bánságot kettéosztó határvonalat.⁵³ A versailles-i tárgyalásokon Erdély határainak megállapításakor, 1919. március 11-én arról is döntöttek, hogy Makó Magyarország része maradjon⁵⁴ – ennél ugyanis sokkal rosszabb forgatókönyvek is szóba kerültek. Az eredeti, 1919. február 11-i francia javaslat a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Makó vasútvonal románok részére történő átadásáról szólt, ami nyilván a csanádi megyeszékhely elcsatolását eredményezte volna. A több héten át tartó szakbizottsági tárgyaláson Makó csak annak köszönhetett, hogy Magyarország része maradt, hogy a nagyhatalmak képviselői az említett vasútvonal végpontjaként Makó helyett Aradban egyeztek ki. A bizottság február 19-i ülésén felvetődött még annak lehetősége, hogy az amerikai javaslatra Magyarországnak megtartani szándékozott Nagykárolyért és környékéért – a francia delegátus felvetésére, kompenzációként – Makót adják át a románoknak, de aztán ettől eltekintettek.⁵⁵

A szerbek Maroson túli betörésének lehetősége ezzel együtt továbbra is napirenden maradt, amely 1919 őszén újbóli közvetlen veszéllyel fenyegetett. „*A románokat illetőleg kedvező híreket hallunk. A napokban valószínűleg kitör az ellenségeskedés a szerbekkel.*” – írta a középiskolás Istók Irén a naplójába 1919. szeptember 14-én, szeptember 21-én pedig arról írt, hogy „*Már nagyon feszült a viszony a románok és szerbek között. Megint be van tiltva a harangozás.*”⁵⁶ Hasonló bejegyzést tett szeptember 20-án Demkó-Belánszky Pál is a naplójába: „*Nagy feszültség Románia és Szerbia között a Bánát miatt. A románok Lelén [Püspöktelelén, a mai Maroslelén – M. A.] és Makón éjjelente ásatják a lövészárkokat a szerbek ellen.*”, s ő csak október 14-én rögzíthette: „*A szerb-román konfliktusból várt robbanást az entente megakadályozta.*”⁵⁷

⁵² A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*. 1920. március 27., 49.; MNL CSML ML, XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8. Petrovics másutt arról ír, hogy a franciák már június 15-én elhagyták Makót. PETROVICS 1921. 94. Abban azonban a források egyetértenek, hogy a franciákat váltó román egységek Gheorghe Rambela őrnagy parancsnoksága alatt június 17-én reggel vonultak be Makóra.

⁵³ A bizottság végső jelentéseit lásd: ÁDÁM – ORMOS 1999. 264–272. Lásd még GULYÁS 2018. 191.; ROMSICS 2018. 209–214., 2020a. 93–97., 2020b. 247–263.

⁵⁴ GULYÁS 2018a. 189., 2021a.

⁵⁵ A bizottsági vitáról lásd részletesen: ORMOS 1983. 188–197.; GULYÁS 2021b. 167–177. és 179–181. Az 1919. február 11. és március 18. között zajló bizottsági ülések jegyzőkönyveit lásd ÁDÁM – ORMOS 1999. 110–115.; 117–125.; 127–135.; 138–154.; 159–165.; 182–184. és 186–215.

⁵⁶ ISTÓK 1919. 68. és 73.

⁵⁷ DEMKÓ-BELÁNSZKY 2018. 88. és 90.

Mindazonáltal a francia megszállás másfél hónapja tagadhatatlanul konszolidáltabb viszonyokat teremtett Makón az előző hónapok zűrzavaros időszakához képest. „*A francia megszállás alatt – írta később Tarnay Ivor Csanád vármegyei főjegyző, helyettes alispán –, habár végeredményben ez is ellenséges megszállás volt, s a győző és legyőzött helyzete kétségen kívül erősen kidomborodott, a vármegye politikai élete nem volt béklyóba verve. A törvényhatósági bizottság, községek képviselőtestülete szabadon ülészhett [...], s nem vetettek gátat a politikai élet egyéb megnyilvánulásainak sem.*”⁵⁸ Tarnaynak, amikor 1919 decemberében e sorokat írta, nyilván volt már összehasonlítási alapja, s pontosan tudta, hogy a későbbi román megszállással szemben (amely „*megszüntette teljesen politikai életünket, meggátolta szabad mozgásunkat, romboló hatást tett a közérkölcökben, szóval nyomorúvá, inségessé, lealázottá tette létezésünket, annyira, a mennyire csak inséges és lealázott lehet egy meghódított, szabadságától megfosztott nép élete*”⁵⁹) az akkori viszonylagos szabadság és jogbiztonság milyen értéknek bizonyult. Hasonlóképpen interpretálta az akkori helyzetet Petrovics György makói polgármester is, aki szerint „*A francia megszállás feledtette a várossal az elmúlt hónapok izgalmas napjait, lassankint visszatért az olyan régen nélkülözött nyugalom érzése, visszatért a város békés rendje és a megszállást úgyszólván csak a gyarmati és egyéb katonák színes csoportjai mutatták.*”⁶⁰ Székely János, a makói református népiskola helyettes igazgatója az 1919. július 1-jén kelt tanévi beszámoló jelentésében ekként fogalmazott: „*A város parancsnokságát a francziák vették át, akiknek védelme alatt ismét előszedhettük elrejtett nemzetiszínű lobogóinkat, énekelhettük a himnuszunkat és egyéb hazafias dalainkat iskoláinkban is, annál inkább, mert a parancsnokság megsemmisítette a »Tanácsköztársaság« rendeleteit, minek következtében dr. Baló [sic! valójában Balló – M. A.] István állami tanfelügyelő felhívta a presbiteriumot a beszüntetett vallásoktatás újbóli megkezdésére.*”⁶¹ Május elsejétől újraindulhattak azok a napilapok is (a *Makói Újság* és a *Makói Független Újság*), melyek megjelentetését a proletárdiktatúra idején betiltották.⁶² Éppen ezek miatt gondoltak a makóiak utóbb rokonszenvvel a francia megszállás időszakára, amely kiszámíthatónak és elviselhetőnek bizonyult, annak ellenére, hogy a francziák is végrehajtottak letartóztatásokat – a vörös uralom idején frekvenciát szerepet vállaló személyeket és fegyvereseket, illetve bűncselekményeket elkövetőket vettek őrizetbe⁶³ – ésők is rekviráltak, bár, ahogy Tarnay egy másik jelentésében írta, a szarvasmarhák és sertések lefogalása „*csakis helyi élelmezésük céljából történt, s az elvitt dolgokért tisztességes árt fizettek.*”⁶⁴

⁵⁸ A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a vármegyei közigazgatás 1919. második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1919. december 31., 334–335.

⁵⁹ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 47.

⁶⁰ PETROVICS 1921. 95.

⁶¹ ORBÁN 2004. 198. Székely János református helyettes iskolaigazgató tanügyi jelentése az 1918–1919. tanévről, 1919. július 1.

⁶² PETROVICS 1921. 93.

⁶³ MNL CSML ML, IV.455.b. 17659/1925. A makói polgármester jelentése a francia megszálló csapatok haditörvényszéke által elítéltekről, 1925. szeptember 19.; Uo. V.105.b. 1517/1919. A földéaki községi előljárárság jelentése, 1921. január 21.; ORBÁN, 2004. 190. Bezdán József makói esperes-plébános levele Glattfelder Gyula csanádi püspökhöz, 1919. május 10.

⁶⁴ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 47.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS KEZDETEI

Miután a franciák egyértelművé tették, hogy Makó kivételével nem fognak megszálló feladatokat ellátni a Marostól északra eső területeken, de egyúttal kizárták azt is, hogy ott bármiféle további szerb katonai műveletre kerülhessen sor, a magukat nyeregben érző románok, kihasználva az ottani exlex-helyzetet, április végétől szép lassan birtokba vették a vármegye településeit, ideértve a rövid ideig franciák megszállta Földeákat, Nagylakot (melyet a szomszédos községekkel együtt május 11-én foglaltak el a románok),⁶⁵ majd a néhány nappal tovább francia ellenőrzés alatt maradó Apátfalvát is, ahol május közepétől szintén átvették a fennhatóságot.⁶⁶ Miután május elején a románok birtokba vették a megyeszékhelytől északra eső Püspöktelelét (ma Maroslele – M. A.) is – ahonnan azonnal megkezdték az ottani püspöki uradalomból a zab és a takarmány elhordását –, mindez gyakorlatilag azt jelentette, hogy „*Makó az egész világtól el lett zárva.*”⁶⁷ Demkó-Belánszky Pál m. kir. közjegyző 1919. május 27-én a Csanád megyei állapotokról azt jegyezte fel a naplójába, hogy „*A románok teljesen berendezkednek. A csendőrséget megszerzte leszerelték, az állomások neveit románul írták ki.*”⁶⁸ Tarnay Ivor alispán utóbb ekként interpretálta az akkori helyzetet: „*Francia megszállás alatt volt Makó s közvetlen környéke, a vármegye többi részébe szinte észrevétlenül szivárgott be a román katonaság és csendőrség, mihamar veszélyeztetve a közbiztonságot, s magánvagyonát. A románság politikai élete Nagylakon és Sajtény községben vetett élénk lobbót, kimutatva, hogy elérkezettnek látják az időt a magyarságot teljesen inferioris [azaz alárendelt – M. A.] helyzetbe szorítani.*”⁶⁹ Tarnay ehhez még hozzátette: „*A községekkel, járással való érintkezés [már ebben az időben is] nagyon gátolt volt. A román censura már javában működött Aradon, később Mezőhegyesen s ez okozta, hogy a kiadott rendeletek és utasítások néha több heti késedelemmel érkeztek meg az érintett hatóságokhoz.*”⁷⁰

A románok azonban nemcsak beszivárgás útján, hanem „hivatalosan” is megjelentek Csanád megyében, ami már a terület franciák utáni teljes átvételét készítette elő. Május 5-én megérkezett Makóra Constantin Brătianu (néhol Brătianunak írnak) őrnagy vezetésével egy lovas alakulat Hódmezővásárhelyről, melynek jelenléte egyelőre nem befolyásolta a város és környéke feletti francia ellenőrzést, bár az említett tiszt Makón mint az itteni „*román katonai parancsnokság legfőbb parancsnoka*” működött.⁷¹ A leendő hatalomátvételt készítette elő az a lépés is,

⁶⁵ Egy másnapi csanádpalotai jelentésben erről az alábbiak olvashatók: „*F. hó [azaz május – M. A.] 11-én, vagyis vasárnap egy román csapat különítmény egy kapitány parancsnoksága alatt Nagylakra bevonult, s úgy Nagylakot, valamint a járás többi községeit, tehát Csanádpalotát is megszállottnak jelentette ki.*” MNL CSML ML, V.104.b. 915/1919. Hirdetmény, 1919. május 12.

⁶⁶ MNL CSML ML, V.105.b. 695/1920. Kérdőív az ellenséges megszállás okozta károkról, dátum nélkül; Uo. V.111. 852/1921. Kérdőív az ellenséges megszállás okozta károkról, dátum nélkül; Uo. IV.408.b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró felterjesztése Hervay István alispánhoz, 1920. április 9.

⁶⁷ ORBÁN, 2004. 191. Bezdán József makói esperes-plébános levele Glattfelder Gyula csanádi püspökhöz, 1919. május 10.

⁶⁸ DEMKÓ-BELÁNSZKY 2018. 79.

⁶⁹ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 48.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ A Makón működő román katonai parancsnokság. *Makói Újság*, 1919. június 6., 3.; PETROVICS 1921. 93.; DEMKÓ-BELÁNSZKY 2018. 76. Tarnay szerint az első román városparancsnokot nem Constantin Brătianunak, hanem „Juon”, azaz Ion Brătianunak hívták, de ez valószínűleg egy utólagos – és nyilván téves – asszociáció volt az akkori román miniszterelnök nevére. A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 47.

hogy május elején – tehát még bőven a francia megszállás idején – Makóra vezényeltek egy a nagyszebeni székhelyű 4. csendőrdandár 9. aradi csendőrezrede alárendeltségébe tartozó román csendőralakulatot Ioan Boulescu főhadnagy vezetésével, továbbá egy a máramarosi székhelyű 3. grancsár ezred kötelékébe tartozó hídőr egységet (a 7. századot) N[icolae?]. Ciobanu főhadnagy parancsnokságával.⁷² Ez utóbbi feladata a makói híd őrzése, továbbá az apátfalvi Maros-híd északi átkelési pontjának ellenőrzése volt (itt délen 1918. november vége óta szerb őrség állomásozott), mindemellett, főleg a franciák távozását követően, az ide vezényelt grancsár szakasznak jutott ideje a lakosság terrorizálására is, ami már előrevetítette a román megszállás hatalomgyakorlási módszertanát.⁷³ Úgyszintén a francia fennhatóság idején, június elején érkezett Makóra az a IV. rekviráló század is, amelynek majdani feladata a környékben végrehajtott rekvirálások lebonyolítása és katonai biztosítása volt, s noha a francia megszállás időszakában ők sem léptek még akcióba, a június eleje óta Csanád, valamint Békés és Csongrád megye területén is illetékes román közlélmzési kormánybiztos, Jovin György (Gheorghe Iovin) volt nagylaki kereskedő intézkedései, egyebek mellett – a franciák által akkor már csak egyetlenként megszállt Makó kivételével – a teljes megye területén bevezetett ármaximalizálás és a kettős (az olcsóbb katonai és a drágább polgári) árrendszer, továbbá a június 16-án rendeletben előírt élelmiszerfelesleg-beszolgáltatási kötelezettség és a termények tételes összeírása már a franciák távozását követően szinte azonnal meginduló rekvirálásokat készítették elő,⁷⁴ annak ellenére, hogy utóbb Jovint ebből a folyamatból teljesen kihagyták.

A románok a francia csapatok 1919. június 16-i makói kivonulását követően vették birtokba a vármegye teljes területét. A román katonai megszállás szimbolikus aktusát az jelentette, hogy a június 17-én reggel Mezőhegyesről Makóra érkező, s az I. román lovashadosztály 2. cälärași huszárezrede állományához tartozó zászlóalj parancsnoka, Gheorghe Rambela őrnagy – mint térparancsnok – gyakorlatilag legelső intézkedéseként elrendelte az órák egy órával való előbbre igazítását, mely átvitt értelemben is alátámasztotta az új időszámítás kezdetét.⁷⁵ Ennek szellemében a város középületein lengő magyar nemzeti lobogókat haladéktalanul eltávolították, és helyükre román zászlókat tűztek ki.⁷⁶ Nem kevésbé volt kifejező a román katonák első istentisztelete a makói görögkatolikus templom udvarán, ahol az oda rendelt egységet vezénylő százados hálaadásra szólította fel őket annak örömeire, hogy „az »ősi« román földet, Makót újra kezük között tarthatják”.⁷⁷

Közbevetőleg szükségesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy a franciák 1919 nyarán még visszatértek, és néhány héten át egy ezredet állomásoztattak Makón, de ez az alakulat az itteni román fennhatóságot semmiben sem befolyásolta, talán ezért sem maradt nyoma a korszakot

⁷² A Makón működő román katonai parancsnokság. *Makói Újság*, 1919. június 6., 3. Lásd még MNL CSML ML, V. 72. c. 16637/1919. a román megszálló csapatok élelmzésével kapcsolatos iratsomó; Uo. 10933/1919. A román grancsárok étkeztetésével kapcsolatos iratok.

⁷³ Erről bővebben lásd MNL CSML ML, IV.408.b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró felterjesztése Hervay István alispánhoz, 1920. április 9.

⁷⁴ PETROVICHS 1921. 93.; Csanádmegye élelmzési kormánybiztosa. *Makói Újság*, 1919. június 3., 3.; Makó legfontosabb kérdéseiről. *Makói Újság*, 1919. június 8., 1.; A román közlélmzési kormánybiztos rendeletei. *Makói Újság*, 1919. június 17., 2.

⁷⁵ Új időszámítás. *Makói Újság*, 1919. június 18., 3.

⁷⁶ ORBÁN 2004. 198. Székely János református helyettes iskolaigazgató tanügyi jelentése az 1918–1919. tanévről, 1919. július 1.

⁷⁷ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 51.

feldolgozó munkákban. Érdeemes e helyütt összefoglalnunk, amit az ekkori francia jelenlétről tudunk. Demkó-Belánszky Pál kir. közjegyző naplójában egy 1919. augusztus eleji bejegyzésben megemlékezett arról, hogy „ismét franciák is vannak Makón.”⁷⁸ Ugyanezt jegyezte fel augusztus 12-én Istók Irén is a naplójába: „Most nagyon sok francia jön Makóra.”⁷⁹ Habár ennek a bevonulásnak a nyoma a megmaradt forrásokban alig lelhető fel, feltételezzük, hogy ez az átmeneti francia jelenlét a Vörös Hadsereg július végi tiszai offenzívájával, illetve az annak nyomán indított román ellentámadással állt összefüggésben. Mindazonáltal egyértelműen kijelenthető, hogy az ekkori, ismeretlen harci erőt képviselő francia egységek nem a románokat felváltó megszállás céljából érkeztek a városba, legfeljebb a Vörös Hadsereg sikeres áttörése esetén egyfajta demarkációs-zóna-biztosítás végett, éppen ezért az átmeneti makói jelenlétük a román megszállás módszertanára semmiféle érdemi hatást nem gyakorolt. Az „arabs katonákból” álló franciák egyébként augusztus végén távoztak Makóról.⁸⁰ Érdekes, hogy az eseményeket egyébként rendre pontosan idéző Tarnay Ivor helyettes alispán a franciák újbóli, nagyjából egy hónapnyi időtartamú jelenlétét nem augusztusra, hanem szeptemberre tette, s az ittlétük célja szerint „nem a megszállás, hanem az ezred leszerelésének lebonyolítása volt.” Tarnay szerint ez a francia alakulat a 181. gyalogezred volt, melynek parancsnokságát „Reignier Henry” ezredes látta el.⁸¹ Tarnay adatai azonban ezúttal nem pontosak. A valójában nem 181., hanem 18. algériai lövészezredet a korábbi 6. lövészezred és a 227. gyalogezred egy részének egybeolvasztásával és újjászervezésével 1919. július 1-jén hozták létre. Mivel az ezred parancsnoka július végétől valóban Henri André Emmanuel Reignier alezredes volt, kétség nem férhet hozzá, hogy valóban a 18. algériai lövészezred állomásozott Makón, amely idevezénylése előtt Algyő és Szeged között látott el területvédelmi feladatokat.⁸² Az persze nem zárható ki, hogy a vörös hadsereg tiszai támadásának visszaverését és a helyzet konszolidálódását követően valóban Makón hajtották végre az ezred leszerelését. Erre, továbbá a francia csapatok augusztusi makói jelenlétére halvány adalék az a levél, amelyet Petrovics György makói polgármester a szegedi francia főparancsnokhoz írt a „18. leszerelő szekeresz csapat” öszvérei által a makói piactéren okozott károk miatt.⁸³ Ami ellenben tény, hogy a franciák augusztusi makói jelenléte semmiben sem befolyásolta a román hatalomgyakorlás rendjét és Olteanu katonai prefektus hatásköreit sem csorbította. Ezt Tarnay Ivor helyettes alispán is egyértelművé tette 1919. decemberi jelentésében: „A város-parancsnokság a románok kezében maradt s a francia zászló nem szerepelt újra a középületeken. A románok siettek nyomatékosan kifejezést adni annak, hogy a franciák megjelenése nem érinti az ő hatáskörüket s valóban a rekvirálás az ő [ti. a franciák – M. A.] megjelenésükkel mit sem veszített érdekességéből.”⁸⁴

⁷⁸ DEMKÓ-BELÁNSZKY 2018. 83.

⁷⁹ ISTÓK 1919. 40.

⁸⁰ A franciák búcsúestélye. *Makói Újság*, 1919. augusztus 29., 3.

⁸¹ A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a vármegyei közigazgatás 1919. második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1919. december 31., 339.; A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27., 58.

⁸² Erről lásd: 18erta1940.free.fr., 2021.; NAGY 2019. 52.

⁸³ MNL CSML ML, V.72.c. 13883/1919. Petrovics György polgármester levele a francia főparancsnokhoz, 1919. szeptember 18.

⁸⁴ A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a vármegyei közigazgatás 1919. második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1919. december 31., 339.

Az 1919. június 17-i hatalomátvételt követően ugyanis jószerivel azonnal beindult a megszállt területek kifosztására szakosodott román gépezet is. Az ún. 10. számú rekviráló bizottság (Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10.), melynek élén Romul Staicoviciu százados, a román Ipari és Kereskedelmi Minisztérium (Ministerul de Industrie și Comerț) megbízottja, valamint Alexandru Jonescu állatorvos százados, a Földművelésügyi és Mezőgazdasági Minisztérium (Ministerul de Domenii și Agricultură) delegáltja állt, a Kelet-Magyarországot megszálló erdélyi csapatok főparancsnoka, Gheorghe Mărdărescu tábornok és vezérkari főnöke, Ștefan Panaitescu tábornok által 1919. május 16-án kibocsátott 31. számú rendeletet nyomán⁸⁵ egyes községekben – például Földeákon – már június elején elrendelte az iparcikkek és gazdasági felszerelések, valamint az állatok összeírását, bár azok elszállítására akkor még nem kerítettek sort, továbbá megtiltották az állatok adásvételét is.⁸⁶ Mindemellett megakadályozandó, hogy az itteni javakat és élelmiszereket egyéb célokra (például közélémezésre) használják föl, 1919. június 16-án a rekviráló bizottság rendeletet adott ki, amelyben arról tájékoztatták Földeák előljáróit (de valószínűleg a hatáskörükbe tartozó többi település előljáróit is), hogy „*e községből sem élelmi cikket, sem semmi más bármiféle dolgot másnak a rendelkezésére, mint a fenti* [10. számú rekviráló] *bizottságnak kiadni nem szabad. Jovin György közélémezési kormánybiztos Földeák községben nem illetékes rendelkezni*”.⁸⁷ A franciák kivonulását követően, június 20-tól aztán valóban üzemszerűen megkezdték a rekvirálások végrehajtását, Földeák után Magyarcsanádán, Apátfalván, majd a Központi járás többi településén, június végétől pedig Makón is.⁸⁸

A felerészben románok lakta Magyarcsanádán visszafogottabban, de a szomszédos és színmagyar Apátfalván oly alapossággal hajtották végre első ütemben a gépek és eszközök rekvirálását, hogy az végső soron a helyiek lázadására fajuló ellenállását váltotta ki. A június 23-i eseményeknek, melynek során a mintegy kétszáz elkeseredett gazda megfutamította a községben akkor állomásozó 70–80 fő körüli katonai, csendőri és hidőri (granicsár) állományt, három román katona esett áldozatául, akiket a feldühödött helyiek gyakorlatilag meglincseltek. A megtorlásra érkező, igen jelentős katonai erőt képviselő alakulatok viszont kegyetlen bosszút álltak. A 23. délutáni és a másnapi vérengzésnek – a délelőtti összecsapásokban életét veszítő 2 lázadón kívül – 30 áldozata lett, míg a következő napokban további 7 személy vesztette életét: kit menekülés közben lőttek le a románok, kit tisztázatlan körülmények között szúrtak le ismeretlenek, négyen öngyilkosságba menekültek a kifosztás és bántalmazás miatt, míg egy személy a sokk okozta szívrohamban vesztette életét. A községből a románok 87 embert hurcoltak el előbb Békéscsabára, majd nagyobb részüket Romániába, ahol hadbíróóság ítélkezett felettük, többeket 15–20 évnyi börtönre ítélve. Az elhurcoltak utolja csak 1924 nyarán térhetett haza, ketten azonban sohasem, ők ismeretlen okból kifolyólag meghaltak a gyulafehérvári fogság idején. Az apátfalviak lázadásának tehát velük együtt mindösszesen 41 (32 közvetlen

⁸⁵ Az erdélyi csapatok főparancsnoka 31. sz. rendelete. *Makói Újság*, 1919. június 19., 2–3. A rendeletet – más fordításban – közli: L. BALOGH 2020. 165–167.

⁸⁶ MNL CSML ML, IV.408.b. 7517/1919. A Központi járás főszolgabírói hivatalában 1919. június 4-én fölvevett jegyzőkönyv; Uo. A földeáki jegyző jelentése az alispánnak, 1919. június 11.

⁸⁷ MNL CSML ML, V.105.b. 1581/1919. a 10. számú rekviráló bizottság 1. számú rendelete, dátum nélkül. Az érkeztető bélyegzőn 1919. június 17-i dátum szerepel.

⁸⁸ PETROVIC 1921. 93. és 98.; MNL CSML ML, V.72.c. 1832/1920. Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10. Macău. Proces Verbal Astazi 16. octombrie 1919.; Uo. IV.408.b. 7517/1919. Földeák jegyzőjének jelentése a főszolgabíróhoz, 1919. június 28., Uo. V.102.c. 1792/1921. Lukács Béla apátfalvi községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

és 9 közvetett) áldozata lett.⁸⁹ Az Apátfalván történtek véres és kegyetlen megtorlása intő jelnek bizonyult a környező települések esetleges ellenállásban gondolkodó lakosai számára. Habár Petrovics György polgármester szerint szűkebb körökben Makón is felvetődött a román rekvirálásokkal és kegyetlenkedésekkel szembeni lázadás lehetősége, sőt agitáció is folyt ez ügyben, de az ehhez való csatlakozástól éppen az apátfalvi megtorlás példája tántorított el mindenkit, ezért a kezdeti felbuzdulásnak nem lett semmiféle fogantaja,⁹⁰ így a románok ezt követően gyakorlatilag a kedvük szerint foszthatták ki a megye teljes területét.

KITEKINTÉS

A román megszállás – mely időszak részletes ismertetésétől e helyütt eltekintünk – Csanád megyében 1920. március 29-ig tartott. Tarnay Ivor alispán szerint „*a katonai megszállás alatt lévő Csanádvármegye [sic!] olyan mixtum compositum [kotyvalék, keverék – M. A.] lett volna, a mely administrative a levegőben lógott volna addig, a míg a párisi békekonferencia nem dönt hovatarozása felől.*”⁹¹ Tarnay pontosan rögzítette az ellentmondást, amely a Csanád megyei román berendezkedést jellemezte. Habár a békekonferenciázó nagyhatalmak már 1919. júniusában meghozták végleges döntésüket a megye sorsát illetően,⁹² s ezen a döntésen a későbbiekben sem korrigáltak, a románok még hosszas utóvédharcot folytattak annak érdekében, hogy érvényesítsék az 1916. augusztusi bukaresti titkos szerződést, s magukénak tudhassák a megye teljes területét, de legalábbis a megye keleti járásait. E cél persze nemcsak Csanád megye, hanem a Tiszántúl jelentős része kapcsán is prioritást képezett számukra, s mindez a megszállás módszertanára is hatást gyakorolt. Ebből fakadt az a kettősség, amelyre Tarnay is ráirányította a figyelmet. A románok ugyanis az elcsatolni remélt, ezért a nagyszebeni kormányzótanács által irányított polgári közigazgatás alá rendelt területeken mérsékeltébb károkat okoztak, míg az erre esélytelen területeket a debreceni székhelyű katonai megszállási zónához sorolták, s a lehető legalaposabban kifosztották. Egy átmeneti időszaktól eltekintve pontosan ez történt Csanád megyében is: míg a megye keleti járásait az előbbi, addig Makó és a Központi járást az utóbbi zónához osztották be, s ez a megkülönböztetés a megszállás káradataiban is jól megfogható volt.⁹³

Csanád megye 11 hónapig állt idegen megszállás alatt, ebből – a szerbek kérésézetű megszállási szándékától eltekintve – Makó szűk 2 hónapig francia, bő 9 hónapig pedig román kézben volt, míg a megye többi részében gyakorlatilag szinte végig a román fennhatóság érvényesült. A francia és a román megszállás módszertani különbözősége a korabeli források alapján szembe-tűnő és jól adatolható. Mindez azonban nem változtat az idegen megszállás tényén, azon, hogy

⁸⁹ Az apátfalvi lázadásáról és a megtorlásról lásd részletesen MAROSVÁRI 2021a.; MAROSVÁRI 2021b.

⁹⁰ PETROVICS 1921. 97.

⁹¹ A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a vármegyei közigazgatás 1919. második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1919. december 31., 336.

⁹² Lásd ÁDÁM – ORMOS 1999. 299–300. A Külügyminiszterek Tanácsa ülésének jegyzőkönyve, 1919. június 11. és 303. Clemenceau francia miniszterelnök távirata a magyar, cseh-szlovák és román kormánynak, 1919. június 13. A békekonferencia által ekkor kijelölt, s az ún. Clemenceau-jegyzékben szereplő határokat lásd: A párizsi békekonferencia kijelölte a határokat. *Népszava*, 1919. június 19., 1–2. Lásd még: GÁBORNÉ – HAJDU – SZABÓ 1960. 244–245.; *Frontiera spre Ungaria. Adevărul*, 6 Iulie 1919., 2.

⁹³ Minderről lásd részletesen MAROSVÁRI 2021c.

a megye ez idő alatt gyakorlatilag hadműveleti területnek minősült, melynek következményeit csak több év elteltével lehetett felszámolni, s az elszenvedett veszteségeket pótolni. Azokon a településeken különösen, amelyeket a románok a katonai megszállási zónába soroltak be és intézményesítetten kifosztottak.

IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár, Makó (MNL CSML ML)

IV.401.b. Csanád vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 1877–1923.

IV.408.b. Csanád vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1923.

IV.455.b. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1924–1950.

V.72.c. Makó város tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1929.

V.102.c. Apátfalva község iratai. Közigazgatási iratok. 1849–1950.

V.104.b. Csanádpalota község iratai. Közigazgatási iratok. 1843–1949.

V.105.b. Földeák község iratai. Közigazgatási iratok. 1853–1949.

V.111. Nagylak község iratai. 1920–1950.

XV.50. Gyűjtemények. Eltérő provenienciájú iratok gyűjteménye (Dokumentumtár).

P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.

Kézírtos források

ISTÓK IRÉN (1919): *Istók Irén kézírásos naplója* 1919. június 30. – december 28. (Istók Irén naplói 2. füzet). Magántulajdon.

Sajtóforrások

Adevărul, 1919

Az Est, 1918

Az Újság, 1920
Budapesti Hírlap, 1918
Csanádvármegye Hivatalos Lapja, 1919–1920
Délmagyarország, 1918–1919
Friss Újság, 1919–1920
Magyarország, 1919
Makói Független Újság, 1919–1920
Makói Újság, 1919
Népszava, 1919
Pesti Napló, 1919

Internetes hivatkozások

18e Régiment de Tirailleurs Algériens. Historique 1919-1926. (<http://18erta1940.free.fr/18erta/index.htm> - Hozzáférés 2021. január 27.)

Historique du 210e d'Infanterie. (1922) Dijon, Imprimerie R. de Thorey. (https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/monographies/histo_rgt3_pdf/BDIC_OPCE_013291.pdf - Hozzáférés: 2020. január 18.)

Forráskiadványok

ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA (szerk.) (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

DEMKÓ-BELÁNSZKY Pál, dr. (2018): *Napló 1911–1937.* Rokolya Gábor (szerk.). Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó.

GÁBOR SÁNDORNÉ – HAJDU TIBOR – SZABÓ GIZELLA (összeáll.) (1959): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai.* Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Első rész. 1919. március 21. – 1919. június 11. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

GÁBOR SÁNDORNÉ – HAJDU TIBOR – SZABÓ GIZELLA (összeáll.) (1960): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai.* Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Második rész. 1919. június 11. – 1919. augusztus 1. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

HORNÁK ÁRPÁD (vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta) (2021): *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről.* Dokumentumok. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

L. BALOGH BÉNI (szerk. és bev.) (2020): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Dokumentumok. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

ORBÁN IMRE (2004): Egyházi beszámolók az 1918–1919-es forradalmak makói eseményeiről és a város megszállásáról. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Studia Historica. 7. 181–206.

ROMSICS IGNÁC (szerk.) (2000): *Magyar történeti szövegyűjtemény 1919–1999*. I. Budapest, Osiris kiadó.

Egyéb nyomtatott források

HORVÁTH JÁNOS (1927): Újszeged szerb megszállása (1918. november 17. – 1921. augusztus 20.) In Kiss Ferenc – Tonelli Sándor dr. – Sz. Szigethy Vilmos (szerk.): *Szeged*. Budapest, A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. 93–105.

MÉSZÁROS PÁL – SCHWARCZ REZSŐ (1929): Kiszombor. In Barna János (szerk.): *Makó és a Csanád-Torontál vármegyei községek*. Budapest, A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. 325–331.

PETROVICS GYÖRGY (1921): *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón*. Makó, Kovács Sándor és Társai Könyvnyomdája.

TARNAY IVOR (1929): Makó városa a háború alatt. In Dr. Barna János (szerk.): *Makó és a Csanád-Torontál vármegyei községek*. Budapest, A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. 13–96.

Feldolgozások

ABLONCZY BALÁZS (2020): *Az ismeretlen Trianon*. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921. Budapest, Jaffa Kiadó.

BENE KRISZTIÁN (2020): A francia megszálló hadsereg szerepe a magyar határváltozásokban 1918–1920 során. *Pontes*. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 3. Határ – Változás – Átmenet. Pécs, A PTE BTK Történettudományi Intézete. 134–152.

BENE KRISZTIÁN (2021): A délvidéki semleges zóna létrehozása. In Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon*. 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására. 11–26.

BOTLIK JÓZSEF (2009): A Bánáttól a Muráig. A magyarság nemzeti önvédelmi kísérletei 1918–1919. fordulóján. *Aracs*, 9. évf. 1. szám 8–24.

FÖLDVÁRI LÁSZLÓ (2004): *Román megszállás és terror Hódmezővásárhelyen 1919–1920*. Hódmezővásárhely, Norma Kiadó.

- GULYÁS LÁSZLÓ (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.
- GULYÁS LÁSZLÓ (2016): A jugoszláv-magyar határ születése. In Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon 1818–1921*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 11–25.
- GULYÁS LÁSZLÓ (2018): Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk*, LXIII. évf. 3. szám 150–205.
- GULYÁS LÁSZLÓ főszerk. (2019): *A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet*. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- GULYÁS LÁSZLÓ (2021a): Makó kérdése a versaillesi békekonferencián. In Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon*. 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására. 43–53.
- GULYÁS LÁSZLÓ (főszerk.): *A trianoni békediktátum története hét kötetben*. II/2. kötet. A katonai megszállástól a magyar békedelegáció elutazásáig 1918-1920. A párizsi békekonferencia és Magyarország. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- HALMÁGYI Pál (1984): Makó város francia megszállása (1919. április 27. – 1919. június 17.) In Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81*. 1. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 299-308.
- HALMÁGYI Pál (1985): Makó város román megszállása (1919. június 17. – 1920. március 29.) In Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83*. 1. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 321-343.
- HALMÁGYI Pál (2002): Az idegen megszállás. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó története 1849-től 1920-ig*. Makó, [Makó Város Önkormányzata]. 515–546.
- HALMÁGYI Pál (2008): Az idegen megszállás (1818–1921). In Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története I*. Kiszombor, Kiszombor Község Önkormányzati Képviselő-testülete. 340–350.
- HALMÁGYI Pál (2016): A torontáli háromszög idegen megszállása 1918–1921. In Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 27–60.
- HALMÁGYI Pál (2021): Makó francia megszállása, 1919. április 27. – 1919. június 15. In Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon* 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására. 55–66.
- HEGYI ANDRÁS – SZÉKELY GYÖRGY (1977): Szőreg az ellenforradalmi korszakban. In Hegyi András (szerk.): *Szőreg és népe*. Szeged, Szeged Megyei-Városi Tanács VB. Művelődési Osztály. 153–209.

- HEGYI ANDRÁS – SZÉKELY GYÖRGY (1984): Deszk az ellenforradalmi korszakban. In Hegyi András (szerk.): *Deszk története és néprajza*. (Tanulmányok). Szeged – Deszk, Deszk Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 211–326.
- JUHÁSZ KÁLMÁN (1944): *A 100 éves Kübekháza (1844–1944)*. Szeged, Kübekháza közönsége.
- KISS MÁRIA HORTENSIA (1940): *Kiszombor története* (Falutanulmány). [Makó], Makói Nyomda. Csanádvármegyei Könyvtár 35.
- KUKUCSKA, IOAN (2018): Dezvoltarea culturală. In Albert Zsolt Jakab – Lehel Peti (ed.): *Slovacii din România*. Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. 145–185. (http://real.mtak.hu/90826/1/2018_JakabAZs-PetiL_ed_Slovacii_AcademiaEdu.pdf - Hozzáférés: 2021. január 8.)
- LÁSZLÓ JENŐ dr. (1924): *A forradalom története Hódmezővásárhelyen*. Hódmezővásárhely, Haladás Hirdetési- és Könyvnyomdavidallalat.
- MAKÓ IMRE (2011): Hódmezővásárhely román megszállása 1919–1920. In Kovács István – Varsányi Attila (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010*. Szeged, Bába és Társai Nyomdaipari Kft. 139–159.
- MARJANUCZ László (2020): Kommün és megszállás. (Adalékok Makó 1919. évi történetéhez). *Makói Honismereti Híradó* XXXI. évf. 1-2. sz. 38–42.
- MAROSVÁRI ATTILA (2021a): Románellenes lázadás Apátfalván, 1919. június 23. In Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon* 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására. 147–165.
- MAROSVÁRI ATTILA (2021b): *Vérezés Apátfalván, (1919. június 23–24)*. Erőszak, ellenállás és megtorlás a román katonai megszállás idején. Budapest, Clio Intézet, Clio kötetek 6. (https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_1076367e66f9430db9aeeb0e5e113f1a.pdf - Hozzáférés: 2021. december 28.)
- MAROSVÁRI ATTILA (2021c): *Román berendezkedés Csanád megyében és a Tiszántúl megszállási zónái (1919-1920)*. Kézirat.
- NAGY MIKLÓS (2019a): Szeged francia megszállása és az antant-intervenciós tervek. *Aetas*. 34. évf. 1. szám. 128–138.
- NAGY MIKLÓS (2019b): *Francia megszállás Szegeden (1918-1920)*. Szeged, Areión Kulturális Egyesület.
- ORMOS MÁRIA (1983): *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ORMOS MÁRIA (2009): *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. Magyarország története 17.
- ROMSICS IGNÁC (2018): *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon.
- ROMSICS IGNÁC (2020a): *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon.
- ROMSICS IGNÁC (2020b): Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1919)*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó. 247–263.

SUBA JÁNOS (2018): Délvidék megszállása és a déli demarkációs vonal kialakulása. *Közép-Európai Közlemények* XI. évf. 2. sz. 170–176.

TAMASI MIHÁLY (1969): A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság. In Tamasi Mihály (Szerk.): *Makó az első felszabadult magyar város*. Makó, Makó Városi Tanács – Kossuth Könyvkiadó. 50–102.

TARNAWA RUDOLF (1997): *Nagylak (1922–1997)*. [Nagylak], Magánkiadás.

TONELLI Sándor (1939): *A franciák Szegeden 1918. december – 1920. március*. Szeged, A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete.

TÓTH FERENC (2000): *Apátfalva*. [Budapest], Száz magyar falu könyvesháza Kht.

VECSERNYÉS JÁNOS (2006): Újszentiván története. [Újszentiván], Újszentiván Község Önkormányzata.